

UDK -902
94

ISSN:2490-3930
GODINA I/BROJ 1

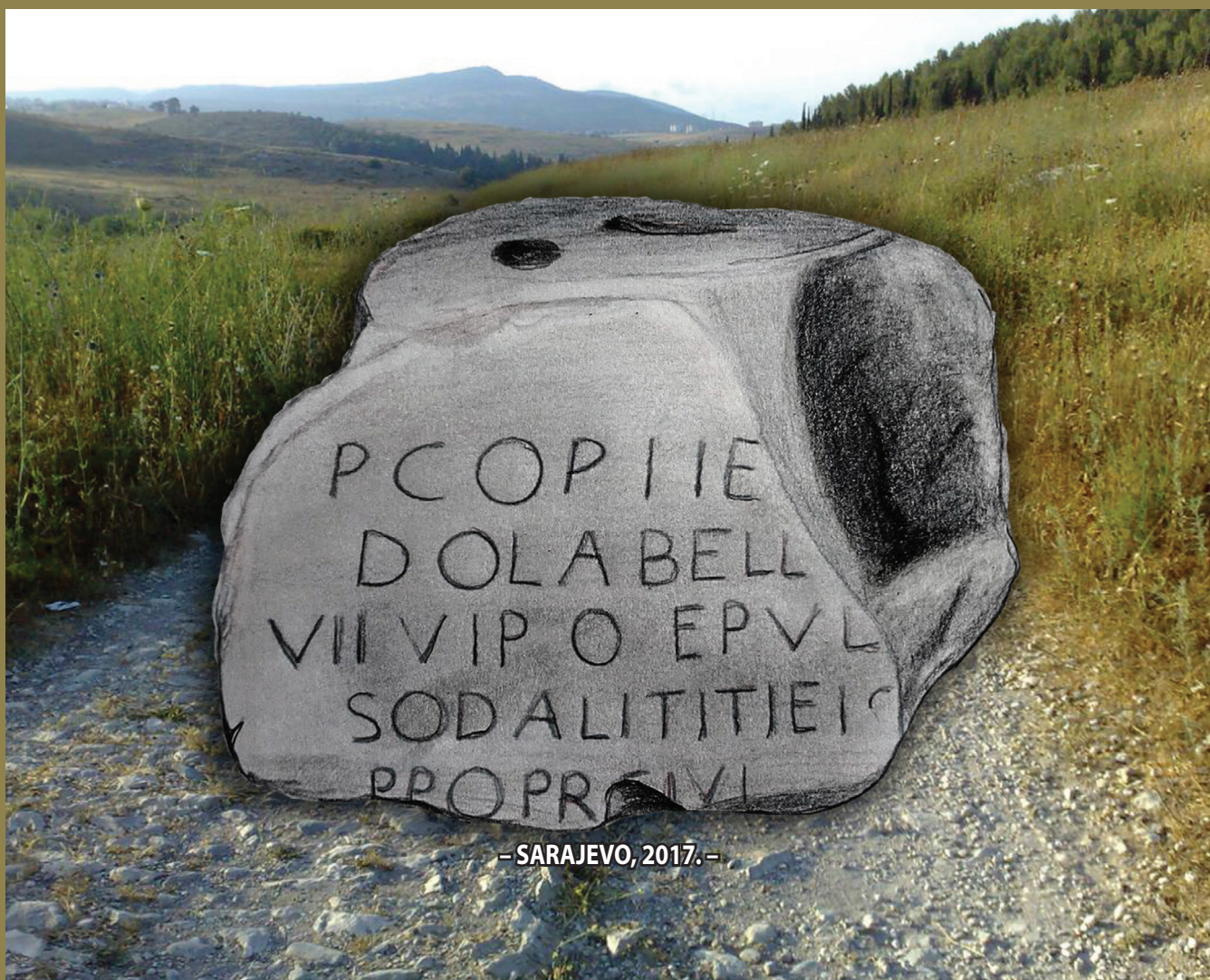
UDRUŽENJE ZA PROUČAVANJE I PROMOVIRANJE ILIRSKOG NASLIJEĐA I DREVNIH I KLASIČNIH CIVILIZACIJA
BATHINVS

GODIŠNJAK UDRUŽENJA
BATHINVS

ACTA ILLYRICA

ACTA ILLYRICA • GODIŠNJAK UDRUŽENJA BATHINVS • GODINA I/BROJ 1

- SARAJEVO, 2017. -

Izdavač / Publisher:

Udruženje za proučavanje i promoviranje ilirskog naslijeđa i drevnih i
klasičnih civilizacija BATHINVS

Topal Osman Paše 20, Sarajevo, Bosna i Hercegovina
www.bathinus.org, <http://udruzenjebathinvs.simplesite.com>

Za izdavača / For the Publisher:

Edin Veletovac

Glavni i odgovorni urednik / Editor-in-chief:

Salmedin Mesihović

Redakcija / Editorial Board:

Branka Migotti, Bego Omerčević, Drago Župarić, Amra Šaćić, Edin Veletovac

Sekretar Redakcije / Secretary of the board:

Ivana Božić

Recenzentski odbor / Advisory board:

Enver Imamović, Branka Migotti, Salmedin Mesihović, Adnan Busuladžić,
Alka Domić Kunić, Adnan Kaljanac, Amra Šaćić, Edin Veletovac

Prijevod na engleski / English translation:

Samra Čebirić

Lektor / Proofreader:

Aida Hasović

DTP:

Amra Mekić

UDK:

Elvira Poljak

Vizualni identitet naslovnice / Cover page design:

Romana Witschi

Štampa / Print:

FERAL PRESS

Tiraž / Print Run:

200

Časopis je štampan uz pomoć / Printing of the journal supported by:

Firma "BABILON" d.o.o. Tuzla

*Udruženje za proučavanje i promoviranje ilirskog
naslijeđa i drevnih i klasičnih civilizacija*
BATHINVS

Acta Illyrica

Godišnjak Udruženja BATHINVS
GODINA I/ BROJ 1

SARAJEVO, 2017.

SADRŽAJ

Predgovor	6
Salmedin Mesihović - <i>Familija Publija Kornelija Dolabele</i>	10
Ivana Božić - <i>Lik i djelo Publija Kornelija Dolabele referirajući se na Annales Kornelija Tacita</i>	23
Dženan Brigić - <i>Utjecaj podizanja trajnih naselja i uzgoja žitarica na razvoj putnih komunikacija</i>	32
Jesenko Hadžihasanović / Edo Mešić - <i>Rekognosciranje antičkih lokaliteta na području Kiseljaka</i>	43
Mersiha Imamović / Bego Omerčević - <i>Urbanizacija bosanskohercegovačkih prostora u vrijeme rimske uprave</i>	56
Amra Šaćić - <i>The process of Romanisation in the inland of the Roman province of Dalmatia in the 1st century</i>	78
Maja Pandža - <i>Cirkuliranje novca u prvom stoljeću u unutrašnjosti rimske provincije Dalmacije (na uzorku publiciranih primjeraka)</i>	90
Sanda Hasagić - <i>Orijentalni kultovi na tlu provincije Dalmacije u I stoljeću</i>	102
Samir Aličić - <i>SC Pegasianum</i>	113
Dževad Drino / Benamina Londrc - <i>Činovnička karijera klasičnih rimskih pravnika u provinciji Dalmaciji</i>	125
Dijana Beljan - <i>Illyrski antroponimi na latinskim natpisima Dalmacije</i>	131
Edin Veletovac - <i>Oktavijanovo osvajanje Zapadnog Ilirika u djelima kasnoantičkih autora</i>	148
Branka Migotti - <i>Je li rimska Certisija bila caput viarum?</i>	168
Drago Župarić - <i>Prve kršćanske zajednice: Jeruzalem, Antiohija, Rim</i>	181
Džejlan Ganić - <i>Okrugli sto Godine razvoja i integracije – 2000 godina od namjesništva Publija Kornelija Dolabele</i>	194
Udruženje za proučavanje i promoviranje ilirskog naslijeđa i drevnih i klasičnih civilizacija BATHINVS (predstavljanje izdavača)	202
Autori objavljenih radova	207

Prve kršćanske zajednice: Jeruzalem, Antiohija, Rim

Apstrakt: Članak govori o prvim kršćanskim zajednicama, koje su nastale u gradovima: Jeruzalemu, Antiohiji i Rimu. Kršćanstvo se brzo proširilo po Rimskom Carstvu, pri čemu treba osobito istaknuti intenzivno apostolsko djelovanje sv. Pavla i drugih vjerovjesnika, koji su po svome pozivu misionarili i bili apostoli u širem smislu riječi. O svakoj spomenutoj zajednici, koje su imale velik ugled, govori se kada su nastale, koji su izvori za proučavanje tih zajednica i što ih karakterizira. Drugim riječima, ovdje se govori o širenju kršćanstva, odnosno obrađuje se pitanje pobjedonosnog pohoda mlade Crkve od Jeruzalema do Rima. Autor se dotiče i pitanja početaka kršćanstva u Dalmaciji i Panoniji, koje dolazi usporedo s rimskom kulturom. Sve do sredine III. st. kršćanstvo nije imalo znatnijeg utjecaja na prostoru rimske pokrajine Dalmacije, iako je vjerojatno kako je tu bilo manjih kršćanskih skupina kao i uređenih kršćanskih zajednica.

Ključne riječi: Jeruzalem, Antiohija, Rim, kršćanstvo u Dalmaciji

Uvod

Još dok je rimski vojskovođa i upravitelj Dalmacije Publius Cornelius Dola-bella planski gradio strateške prometnice povezujući Salonu s unutrašnjošću, tridesetih godina naše ere Isus iz Nazareta propovijedao je po Palestini radosnu poruku o Božjem kraljevstvu.¹ Oko njega su se okupili učenici, koji su ga priznavali Mesijom. Isus ih je pozvao da propovijedaju radosnu vijest (euvagge, lion), pa se ispunilo Božje obećanje spasenja najavljeno u SZ. Apostoli su propovijedali Krista uskrsgloga, i oko njih nastajale su židovske zajednice koje su prepoznale Mesiju u osobi Isusa iz Nazareta i počeli živjeti prema Isusovom naučavanju.

Crkva² kršćanska predstavlja zajednicu vjernika Isusa Krista. Grupe ju-deo-kršćana organizirale su se oko apostola, koji su bili predsjedatelji zajed-nica. Tako se od početka zajednica okupljala oko onih koje je smatrala auto-ritetom, osobito apostolskog prvaka Petra, kojega je Isus izravno imenovao da ga predstavlja. Time se Petrov autoritet osobito ističe postavši referentnom točkom u ključnim pitanjima.

Broj kršćana u ukupnoj populaciji bio je malen. Smatra se da je u Zapadnom Rimskom Carstvu oko 100. g. bilo tek nekoliko tisuća kršćana. Na Zapadu i u sjevernim krajevima kršćanska nazočnost bila je značajna tek nakon IV. st. Sve

¹ Isus je rođen 4-5 godina prije početka naše ere. Usp. Jedin, 1972, 85.

² Grč. evklhisi,a = crkva, zajednica vjernika, skup(ština), zbor(ovanje).

nam to pomaže razumjeti prostornu i brojčanu postupnost širenja kršćanstva. S obzirom da je polazna točka bila Palestina, pretpostavlja se da je oko ovoga područja bilo propagande evanđeoske poruke. Jedinostveni jezik na Istoku, a latinski na Zapadu, olakšao je prenošenje evanđeoske poruke.

1. Jeruzalem

Iako ne pružaju cjelovitu sliku događaja, najvažniji izvor za poznavanje općine u Jeruzalemu jesu prvih 7 poglavlja *Dj*. Prije velikog proširenja kršćanstva po svijetu, već je u Jeruzalemu postojala institucionalna jezgra (skupina od 120 vjernika) oko koje su se kasnije širile ostale zajednice predvođene izabranim starješinama s pristankom apostola. Propovijedanje Isusovog uskrsnuća uzrok je odbojnosti kod židovskih poglavara. O tome govore *Dj* 3,13-16. Koristeći se SZ apostoli su nastojali prikazati Isusovu smrt kao njegovu pobjedu, a ne poraz (*Dj* 2,22-24)³. *Dj* 1,8 govore o pobjedonosnom pohodu evanđelja kako se, usprkos progonima te vanjskim i unutarnjim zaprekama, nezaustavivo širilo *od Jeruzalema, po svoj Judeji i Samariji, i sve do kraja zemlje*, do Rima.

Nakon Isusove smrti i uzašašća jeruzalemska zajednica se oformila između 30-49. g. u najmračnijem razdoblju za znanstvenike. Ta matična Crkva od svoga početka imala je veliki ugled. Najbliži tekstovi iz tog vremena na koje se možemo referirati jesu poslanice apostola Pavla iz Tarza i *Dj*. Od trenutka Isusovog odlaska s ovoga svijeta, zajednica vjernika počela se okupljati u Jeruzalemu, formirati tek rođenu Crkvu koju je utemeljio Krist, te su prakticirali vlastitu službu Božju (euharistiju). Propovijedanjem apostola Petra jeruzalemskoj se općini pridružilo oko 3000 Židova, a potom je broj narastao na 5000 (*Dj* 3,1-4,4).

Jedna od značajki prve Crkve je molitva, tj. živi odnos s Uskrsim, pokrenut njegovim Duhom, što rezultira molitvom i nadasve u "lomljenju kruha" – euharistiji. Upravo iz tog zajedništva s Gospodinom raslo je međusobno zajedništvo. Apostolski žar za naviještanjem radosne vijesti evanđelja, dovelo je prvu Crkvu do shvaćanja kako je evangelizacija bit njezinog poslanja.

Jaka solidarnost obilježila je prvu zajednicu kojom su upravljali apostoli sa sedmoricom đakona, koji su nastali kao posljedica prosvjeda tzv. "helenista" što se zanemaruju njihove udovice. Naime, đakoni su se trebali brinuti za milostinju i zbrinjavanje siromašnijih u zajednici. U *Dj* 21,18 stoji da je Jakov Mlađi, sin Alfejev, nakon smrti apostola Petra bio poglavar jeruzalemske zajednice, kojeg predaja naziva prvim jeruzalemskim "biskupom".⁴ U *Dj* također nalazimo

³ *Djela apostolska (Dj)* napisana na grčkom jeziku koncem I. stoljeća nastavak su Lukina evanđelja. Suvremena biblijska znanost učvrstila je povijesnu istinitost i pouzdanost Evanđelja. Pod "Kristom vjere" dohvaća se "povijesni" Krist, njegovo rođenje za Heroda Velikog i smrt na križu u vrijeme Poncija Pilata.

⁴ Usp. Campenhausen, ZKG 63 (1950), 133-144; Gächter, ZKTh 76 (1954), 129-169.

opis rane židovske zajednice ujedinjene vjerom u Isusa kao Gospodina (Ku,rioi) i Mesiju. U kontekstu onoga vremena, u kojem se svatko morao boriti za opstanak, kršćanska zajednica je odlučila slijediti put darivanja i dostupnosti drugima. Projekt "bratstva" je kršćanski projekt, iako je poznato da su taj ideal sanjali svi ljudi, pogani i Židovi.⁵

Ranokršćanska jeruzalemska zajednica se razlikovala po različitim idejama spasenja i obnove, i od svojih početaka podijeljena je na dvije strane: a) *apostolska*: pod vodstvom Jakova znatno odanija tradiciji i židovskim institucijama; b) *helenistička*: "helenisti" su se žalili da "se u svakodnevnom služenju zapostavljaju njihove udovice" (Dj 6,1) pa je problem riješen izborom sedmorice đakona koji su preuzeli brigu oko siromašnih.

Židovi su bili veoma sumnjičavi, stvarali su otpor pa i neprijateljstvo naspram nekih elemenata kršćanske prakse, kao što su: krštenje, molitva Kristu kao Gospodinu (Bogu), slavljenje euharistije i zajedništvo dobara. Treba također spomenuti da je jeruzalemska Crkva bila trpeća zajednica i pod pritiskom (Dj 12,1-5). Do IV. stoljeća Crkva je proživljavala valove progona⁶. Isusove riječi *Ako su mene progonili i vas će progoniti* (Iv 15,20) pratili su poslanje Crkve dajući smisao ovom bolnom iskustvu. Iznenadujuća je čvrstina i radost kojom su se kršćani suočavali s progonom: *Oni (Apostoli) pak odu ispred Vijeća, radošni što bijahu dostojni podnijeti pogrde za Ime* (Dj 5,41). Prvi val progona zbio se oko 32./33. g. kada je kamenovan đakon Stjepan (Dj 7). Uz prve progonitelje Crkve, Savla i vjerskih moćnika, treba dodati i političku moć Heroda Agripe I. (37.-44. g.), koji je zatvorio Petra i Jakova Starijeg, a Jakovu odrubio glavu mačem, da bi se dodvorio Židovima Jeruzalema (Dj 12,1-5). Pisac Dj kaže da su Barnaba i Savao završili svoju misiju u Jeruzalemu te otišli u Antiohiju, vodeći sa sobom Ivana zvanog Marko. Oni su ljudi koji će dominirati na sljedećim stranicama Dj, a govor o njima ima za cilj usaditi kod čitatelja pravi smisao misionarskog života. Zapravo kršćanski život nema istinske radosti i ne nalazi u sebi pravi smisao, ako mu nedostaje želja drugima naviještati vjeru.

Raspršenje kršćana izvan palestinskog židovskog ambijenta omogućilo je širenje evanđelja i među ne Židovima. Koji su povjerovali krštenjem na ime Isusovo prihvaćeni su u zajednicu (Dj 8,1-8; 8,25-39; 11,19-30). U vrijeme posljednjeg ustanka Židova protiv Rimskog Carstva 132. g. pod vodstvom Bar Kohbe, uslijedio je još jedan progon kršćana od strane Židova, čime je još

⁵ Grčki ambijent je poznavao primjere Pitagorinih filozofskih grupa u južnoj Italiji, koji su živjeli u bratstvu stavlajući svoja dobra u zajednicu. Platon je u *Državi* izložio model grada u kojem bi se granice "mojega" i "tvojega" sve manje razlikovale. Aristotel je također primijetio da pravo prijateljstvo postoji samo gdje je zajedništvo dobara.

⁶ Iako je kršćanska vjera poticala poštovanje i poslušnost prema legitimnim vlastima (*Podajte caru carevo, a Bogu Božje* – Mt 22,15-21), sukob i raskid nastali su zbog zahtjeva vlasti Rima da im kršćani iskažu religiozno čašćenje, što kršćanima nije bilo dopušteno: ono se daje samo Bogu.

više nastao jaz između Židova i kršćana, a jeruzalemska Crkva oslabljena je i prisilno raseljena. Kad je car Tit osvojio i razorio Jeruzalem 70. g. jeruzalemska općina je izgubila svoje prvenstvo.

2. Antiohija sirijska (Dj 11, 19-21)

Kršćanski pokret je jačao i izvan Palestine. Antiohija⁷, sirijska metropola, bila je prva kršćanska zajednica nastala od pogana i prvi misijski centar.⁸ Imala je osobitu važnost prvih stotinu godina povijesti kršćanstva, jer među njezinim zidinama evanđelje nije bilo samo napisano⁹, nego je i doživjelo iskustvo prve inkulturacije u helenskom svijetu. Kada Dj 11,19-30 govore o Crkvi u Antiohiji spominju judeo-kršćane, koji su nakon Stjepanova mučeništva (oko 34. g.), napustili Jeruzalem i sklonili se u Antiohiju, gdje *propovijedahu i Grcima navješćujući Evanđelje*. Time je Stjepanovo mučeništvo uzrokovalo raspršenje vjernika i ujedno postala prilika za širenjem kršćanstva. Dakle, prvi kršćani u Antiohiji su iz helenističkog kulturnog svijeta. Tako već u Antiohiji, u poganskom okruženju, dolazi do izražaja univerzalnost kršćanstva. Upravo tu nastaje kršćanska zajednica puna života, otvorena prema svima i daleko od judeo-kršćanske Crkve. U Antiohiji je neko vrijeme boravio i propovijedao evanđelje apostol Petar, zatim Pavao i Barnaba. Osobito se svojim radom istakao Barnaba, koji je ubrzo doveo i apostola Pavla da surađuje s njim u Antiohiji. Ubrzo će Crkva u kozmopolitskoj Antiohiji postići velik ugled ne gubeći zajedništvo s jeruzalemskom Crkvom-majkom. Dj 12,24 kažu da je *Riječ Božja rasla i širila se*. Pavao će kasnije napisati da je Bog njegovim djelom *otvorio poganima vrata vjere*. (Dj 14,27)

Nisu samo Apostoli, čiji je glavni zadatak bio naviještati evanđelje, širili evanđelje, nego je bilo i drugih učenika koji su se osjetili pozvanim naviještati Riječ drugima. Olakšavajuća okolnost propovijedanja u Antiohiji bila je nazočnost relevantne židovske zajednice u gradu koja je govorila grčkim jezikom (*helenisti*), vjerojatno pristiglih iz Jeruzalema sa željom da se nastane u jednom velikom gradu.¹⁰ Pogani ovoga grada (nazvani Grci) prihvatili su evanđelje (Dj 11,19-26), a židovska Crkva postala je "katolička".¹¹ Poput Cezareje, i u Antiohiji je nastajala zajednica bez prehrambenog i društvenoga *tabua*, otvorena prema svima.

⁷ Antiohija je grad na jugu Turske (današnja Antakya), smješten na rijeci Orontu i u ono vrijeme jedan je od najvećih gradova Istoka. Udaljena je oko 35 km od mora a u helenističko je doba pripadala Siriji. To je treći po veličini grad Rimskoga Carstva (nakon Rima i Aleksandrije).

⁸ Etiopski komornik, kojega je krstio Filip, prvi je poganin primljen u kršćansku zajednicu. (Dj 8,26-39)

⁹ Smatra se da je Mt evanđelje napisano prije 70. g. u Antiohiji, kada su Rimljani razorili Jeruzalem. Usp. Harrington 1983, 161-189.

¹⁰ Povjesničari smatraju da je židovska zajednica u Antiohiji već od III. st. pr. Kr.

¹¹ Tamo gdje se pojavi biskup, ondje neka bude i vjernički skup, kao što tamo, gdje je Isus Krist, ondje je Katolička crkva. Ignacije Antiohijski, *Poslanica Smirnjanima* VIII, 2.

Predmet evanđeoskog naviještanja “Isus je Gospodin” (Ἰησοῦς κύριος) bio je pravi objekt zdrave kateheze i binom koji zvuči kao slogan. Takve riječi su izgovarane u ambijentu Antiohije, gdje su štovana božanstva poput Apolona, Dafne, Artemide i dr. Ovaj poklik relativizirao je ljudsku moć i poništavao svako idolopoklonstvo.

Kršćanska zajednica Antiohije nije bila samo brojna, niti je izgledala kao židovska sekta, nego su se tamo kršćani (Χριστιανοί) prvi put nazvali tim imenom¹². Vjernicima je to ime drago jer ih podsjeća da pripadaju Kristu. Pod “kršćanskim” imenom vjernici su se mogli osjetiti skupinom koja se razlikuje od židovstva. Rezultat je bio taj da je Crkva u Antiohiji ubrzo premašila važnost one u Jeruzalemu, ne umanjujući joj primat.

Čitajući stranice *Dj* može se uočiti jedna nova činjenica koja učvršćuje zajedništvo između Antiohije i Jeruzalema. U Antiohiji se prvi put skupljala milostinja za drugu crkvu – onu u Jeruzalemu: tu je nastala prva podjela u Crkvi. U Antiohiji nastaje prvo “poslanje”, čime je grad postao mostobran prema poganskom svijetu. Odatve je započelo misionarenje Crkve, tj. evangelizacija trima apostolskim putovanjima Pavla (*Dj* 12,25), što je plod zrele odluke odgovornih u antiohijskoj Crkvi.

U Antiohiji je došlo do sukoba između apostola Petra i Pavla. Naime, problem je nastao (*Gal* 2,11) zbog toga što su neki kršćani judeo-kršćani tražili da kršćani poganskog podrijetla izvršavaju židovski zakon. Ovaj teološki problem je riješen u Jeruzalemu oko 50. g. na tzv. apostolskom saboru, na kojemu je, mišljenjem apostola i starješina, odlučeno da kršćani iz poganstva načelno nisu podvrgnuti židovskom (Mojsijevom) zakonu (*Dj* 15,6). Ova taktična odluka olakšala je prihvaćanje kršćanstva.¹³

3. Rim

Iako su apostoli bili najveći pokretači širenja kršćanstva po starome svijetu, nisu bili jedini. Bilo je tu brojnih i nepoznatih službenika, trgovaca, vojnika, robova. Prodor kršćanstva je bio izraženiji u gradskim sredinama, koje su bile sjedišta prvih zajednica, nego li u ruralnim.¹⁴ *Dj* navode da su judeo-kršćanski par, Akvila i Priscila, nedavno došli iz Rima u Korint oko 50. g.¹⁵ Dakle, oni su prije apostola Pavla bili u Rimu.

¹² ...χρηματίζει τε πρώτως ἐν Ἀντιοχείᾳ τοὺς μαθητὰς Χριστιανούς (...te se u Antiohiji učenici najprije prozvaše kršćanima), (*Dj* 11,26).

¹³ Na saboru su tada prvi put spomenuti “starješine” (presbu,teroi), a prije toga i “sedmorica đakona”. Ovim je zaokružen hijerarhijski poredak jeruzalemske općine koji potpuno funkcionira: apostol-biskup, prezbiteri i đakoni.

¹⁴ Usp. Orlandis, 2014, 12-13.

¹⁵ *Dj* 18,1: *Ondje nađe nekog Židova imenom Akvilu, rodnom iz Ponta, koji netom bijaše došao iz Italije sa svojom ženom Priscilom jer je Klaudije naredio da svi Židovi napuste Rim.*

Najstarija predaja kršćanske zajednice u Rimu oduvijek je vezala svoj osnutak s apostolom Petrom.¹⁶ Rimska predaja o Petru je toliko snažna da praktički daje povijesnu sigurnost.¹⁷ Crkveni otac Irenej Lionski (II. st.) je vjerovao da su apostoli Petar i Pavao utemeljitelji Rimske Crkve, a da je Lino bio Petrov¹⁸ nasljednik na apostolskoj stolici. Crkva u Rimu se već razvijala kada joj je Pavao, u prijelomnom trenutku svojega misionarenja, pisao *Rim* iz Korinta oko 58. g., svjestan završetka svojega djelovanja na Istoku i pomicanja ka Zapadu.¹⁹

Dakle, iako je teško ustvrditi kada je nova kršćanska vjera dospjela u glavni grad Rimskoga Carstva, sigurno je tamo već oko 50. g. broj vjernika bio toliki da je privukao pozornost cara. Ključ jedinstva Crkve bio primat Rimske crkve i svijest prvenstva rimskih biskupa nad općom Crkvom. "Židovska zajednica" u Rimu nipošto nije bila zatvorena u sebe, budući da je Akvila bio rodom iz Ponta (*Dj* 18,2) na Crnom moru, a Pavao je iz Tarza na mediteranskoj obali današnje Turske. To upućuje na to da je među mnoštvom nacija i rasa u Rimu, prva kršćanska zajednica bila kao mikrokozmos Rimskoga Carstva koji je tu skupinu proganjao.²⁰

Unatoč tome što je car Klaudije protjerao rimske kršćane, zajednica se brzo konsolidirala. Kada im je Pavao pisao svoju poslanicu (oko 57. g.), mogao je među njima pozdraviti brojne prijatelje, pa tako i svoje suradnike Akvilu i Prisku, koji su se očito opet vratili u svoju adoptivnu domovinu (*Rim* 16,3). Kada se nedugo nakon toga Pavao sa svojim suradnicima iskrcao na talijansku obalu napisao je:

Kada su tamošnja braća čula za nas, iziđoše nam u susret do Apijeva trga i Triju gostionica. Kad ih Pavao ugleda, zahvali Bogu i ohrabri se. A kad uđosmo u Rim, Pavlu su dopustili stanovati zasebno, zajedno s vojnikom koji ga je čuvao. (Dj 28,15-16)

¹⁶ Što se tiče apostola Petra, povjesničar Euzebije Cezarejski u IV. st. piše da je Petar došao u Rim 42. g., pa bi u tom slučaju bio među onima što ih je car Klaudije protjerao iz Rima 49. g. Laktancije, kršćanski pisac iz IV. st., možda je još bliži istini kada smješta Petrov dolazak u Rim za vrijeme cara Nerona, dakle nakon 54. g. U svakom slučaju skoro je sigurno da su Petar i Pavao u trenutku svoga dolaska u glavni grad carstva već zatekli formiranu zajednicu vjernika koja funkcionira.

¹⁷ Usp. Jedin, 1972, 132.

¹⁸ Klement Rimski, četvrti papa (od 88.-98. g) govori o kršćanima koji su podnijeli zlostavljanja i smrt, a među njima se ističe: *Petar iz nepravedne ljubomore nije pretrpio jednu ili dvije već mnoge patnje. Pošto je tako mučenički posvjedočio, otputovao je na zasluženno mjesto slave.* (1 Klem5,4) *Uz te se muževe koji su sveto živjeli skupilo veliko mnoštvo odabranika. Pretrpjevši zbog ljubomore mnoga zlostavljanja i muke postali su među nama najviši uzor. Zbog ljubomore su progonjene žene Danaide i Dirke. Trpeći strašna i opaka zlostavljanja izašle su na tvrdi put vjere. Slabašne tijelom, primile su pravu nagradu.* (6,1-2), http://crkvenidokumenti.blogspot.ba/2008/11/klement-rimski-poslanica-korinanima_30.html, (24.2.2016).

¹⁹ U *Rim* 16 apostol Pavao pozdravlja brojne osobe poimence, npr.: Priska, Akvila, Epenet, Marija, Andronik, Juknija, Amplijat, Urban, Apel, Herodion, Trifena, Trifoza, Persida, Ruf, Asinkrit, Flegont, Hermo, Filolog, Julija, Nerej itd.

²⁰ Pavao je bio ponosan na svoje rimsko građansko pravo (*Dj* 22,27-29) i na njega se pozivao kada je trebalo.

Ne znamo je li kršćanska zajednica u Rimu bila brojna, ali je bila kozmopolit-ska, sa specifičnim kulturnim identitetom kojeg bi mogli definirati kao *romani-tas*. Biskup Ignacije Antiohijski moli kršćane Rima neka se ne zauzimaju kod vlasti za njegov život, jer želi podnijeti mučeništvo, i to objašnjava rečenicom: “Ne zapovijedam vam to kao Petar i Pavao.”²¹

Pogani grada Rima doživljavali su kršćane kao izoliranu i u sebi zatvorenu zajednicu u društvu, u kojem se inače život odvijao u javnosti. Kod kršćanskog pisca Minucija Feliksa, (II. – III. st.) čitamo kako jedan protagonist njegovog djela govori da se na kršćane gledalo kao na usamljene ljude koji izbjegavaju svjetlo dana, okupljaju se noću, piju krv ljudsku i jedu tijelo čovječje, imaju neke tajne znakove. Evo, jednog ulomka:

*Ta se svjetina na noćnim sastancima u svečanu postu i na gozbama nečovječ-nim sjedinjuje, ali ne svetom žrtvom kakvom nego zločinštvom. To je narod, što se sakriva i bježi od svijetla (latebrosa et lucifuga natio); na ulici je nijem, po zakucima rogoboran. Od hramova zaziru, kao od grobova²² pljuju na bogove, smiju se svetinjama, žale, ako mogu, svećenike, a sami su jadni; preziru časti i skerlet, sami nàpô goli! Ao čudne li ludosti i nevjerojatne drskosti!*²³

Do kraja prvog stoljeća, može se vidjeti brzo širenje kršćanstva u Rimskom Carstvu, kao i velike prepreke i poteškoće kroz koje je moralo proći. Crkva, rođena na Istoku, čiji je utjecaj u I. stoljeću država tolerirala ili ignorirala, trpi progonstvo već za vrijeme četvrtoga rimskog cara, Klaudija (41.-54. g.). Carski biograf i povjesničar Svetonije u svom djelu *De vita Caesarum* spo-minje da je 49. g. Klaudije protjerao iz Rima Židove²⁴ zbog Krista. Iz Sve-tonijevih riječi vidi se da je pobuna (*tumultus*) unutar židovske zajednice, tj. prvog ogranka Kristovih vjernika, zabrinula cara Klaudija. Budući da *Dj* 2,10 spominju “pridošlice Rimljane” koji su na prvi blagdan Duhova bili u Jeruzalemu, velika je vjerojatnost da je rano postojala kršćanska zajednica u Rimu. Car Neron (54.-68. g.) smatra se prvim progoniteljem kršćana, poja-ćao je progone i stavio kršćane na okrutne kazne, smatrajući ih krivcima za požar.²⁵ Za vrijeme njegove vladavine podnijeli su mučeničku smrt apostoli Petar²⁶ i Pavao 64. g.²⁷

²¹ Ignacije Antiohijski, *Rimljanima* 4,3.

²² Misli se na grobove ljudi, koje su Rimljani štovali kao bogove.

²³ Minucius Felix, *Octavius*, 8. Prijevod: Koloman RAC i Franjo LASMAN.

²⁴ Gaius Svetonius Tranquillus, *De Vita Caesarum (Vita Claudii, 25): Iudaeos impulsore Chresto assidue tumultuantis Roma expulit*. Inače, ovaj Svetonijev navod “Chresto” jedan je od nekršćanskih izvora za Isusovu povijesnu opstojnost. Pored ovoga su i drugi izvori: Tacitovi *Annales* XV, 4; pismo Plinija Mla-đeg caru Trajanu, te izjave židovskog pisca Josipa Flavija u: *Antiquitates* XVIII, 5, 3 i XX, 9, 1.

²⁵ Gaius Svetonius Tranquillus, *De Vita Caesarum (Vita Neronii, 16): Vita Neroni afflictis suppliciis Chri-stiani, genus hominum superstitionis novae ac maleficae*.

²⁶ Oko 200. god. bilo je uvjerenje da je Petrov grob na Vatikanskom brežuljku. Usp. Jedin, 1972, 135.

²⁷ Pavao je ubijen na putu koji vodi iz Rima prema Ostiji, a Petar u cirku, vjerojatno u srpnju 64. g.

Ceste što su ih izgradili Rimljani, pomogle su ubrzanoj komunikaciji između naroda, te u isto vrijeme kršćanstva. Unatoč tome što je kršćanstvo rođeno u predgrađu grčko-rimskog svijeta, imalo je više pristalica u Rimskom carstvu nego u drugim državama, poput Perzijskog Carstva, u neposrednoj blizini Palestine. Tako je nastala teza o “providnosti” Rimskog Carstva. Također treba napomenuti da su ovi faktori vrijedili i za druge vjerske zajednice, s tim da se može postaviti pitanje: zašto se one nisu toliko proširile kao Evanđelje? Odgovor bi mogao biti da se kršćanstvo predstavilo na unutarnjem području, kao mirno ostvarenje pojedinca i društva.

Misteriozni aspekt Božjeg utjelovljenja, bio je zbunjujući za kulturu i običaje grčko-rimskog svijeta. Taj kontrast je vidljiv i u *Dj* 17,32 kada je Pavao htio govoriti Atenjanima o Kristovu uskrsnuću. Bio je ismijan od slušatelja rekavši mu: *Još ćemo te o tom slušati!* Teško je bilo shvatiti: kako nova monoteistička religija može biti umjesto politeističke? Tako su Tacit, Svetonije i Plinije govorili o kršćanstvu u terminima *genus hominum superstitionis novae ac maleficae*.²⁸

Prvi kršćani su bili veoma hrabri, jer su izabrali ono što je moralo prevladati okruženje, zajedno s običajima i potpuno drugačijim načinom razmišljanja, što je dodirnilo ljudsku dušu, i što je bitni sadržaj kršćanstva. Političko, kulturno i narodno okruženje Rimskog Carstva nije pokazalo mnogo razumijevanja za kršćanstvo. Progon od strane Židova, nenaklonost intelektualaca i klevetničke optužbe stanovništva, bili su poput dvosjeklog mača, koji je udaljio i u isto vrijeme približavao vjeru.

3.1. Kršćanstvo u Dalmaciji

U predrimsko doba prostor Dalmacije²⁹ nastanjivali su ilirsko-keltska plemena ili narodi: Ardijejaca, Delmata ili Dalmata (*Delmatae*), Japoda (*Iapodes*), Desidijata (*Daesititates*), Dokleata, Mezeja (*Maesei*), Daorsa (*Daorsii*), Japoda, Liburna i dr. Pojam “Dalmacija” javlja se u I. st. da označi prostor koji nastanjuje pleme Delmata i srodna ilirska plemena. Za vrijeme cara Augusta, 10. g., Rimljani su podijelili Ilirik na dvije provincije: Panoniju i Dalmaciju.

Počeci kršćanstva u Dalmaciji i Panoniji pomiješani su s brojnim legendama, ali je sigurno da ono dolazi zajedno s rimskom kulturom. Već od prvih početaka pojave kršćanstva, i osobito nakon Milanskog edikta 313. g., ovom pučanstvu je propovijedano evanđelje. Kršćanstvo je u ove krajeve dolazilo ponajviše morskim putem, te drugim vezama iz Rima i Bliskog Istoka (Sirija) u gradove Salonu³⁰ i Naronu, te dalje u Panoniju.³¹ Širenju kršćanstva u krajevima rimske

²⁸ Gaius Suetonius Tranquillus, *Nero* XVI, 2.

²⁹ O počecima kršćanstva u Dalmaciji usp.: Fabianich 1874.

³⁰ Za cara Dioklecijana u Saloni je mučeničkom smrću umro biskup sv. Dujam 304. g.

³¹ Usp. Paškvalin, 2003, 40s.

Dalmacije zasigurno je pridonijela i gusta mreža putova (tzv. Dolabelin sustav), koju su kršćanski propovjednici intenzivno koristili.³² Naime, rimski legionari su za vrijeme konzula Publija Kornelija Dolabele izgradili pet strateških cesta koje su išle od Salone (glavnog grada Dalmacije) prema unutrašnjosti i duž obale.³³

Kako se Dalmacija spominje i kao sinonim za dio Ilirika, tako u *Rim* 15,19 apostol Pavao spominje da je *od Jeruzalema pa uokolo sve do Ilirika pronio evanđelje Kristovo*. Provincija Ilirik³⁴, Makedonija i Ahaja pripadale su administrativnoj strukturi onoga vremena, što govori o točnosti Pavlova navoda.³⁵ *Illyricum* je, dakle, ispravan pojam za sjeverozapadnu provinciju Makedonije.³⁶ Ovo bi značilo da je istočni dio Dalmacije osjetio učinke kršćanstva od apostola Pavla, dok je sa sjevera kršćanstvo očito prodiralo nešto kasnije i intenzivnije u Panoniju (sjeverni dio BiH) iz Sirmiuma, Mursae i Cibalae.³⁷ U NZ Dalmacija se spominje samo u *2 Tim* 4,10, gdje Pavao kaže da je njegov učenik *Tit otišao u Dalmaciju*, ali ne kaže da se ondje zadržao.³⁸ O apostolskom djelovanju Pavla ili Tita u Dalmaciji govori Toma Arhiđakon³⁹. Uz Pavlovo propovijedanje u Iliriku, razne legende i tradicije drže da su evanđelisti Luka i Marko djelovali u Dalmaciji, te apostol Petar.⁴⁰

Kontakt Dalmacije s kršćanstvom u apostolsko vrijeme ipak je teško dokazivo i neizvjesno. Budući da kršćanstvo nije zahvatilo gradove, ono i nije imalo znatnijeg utjecaja na području Dalmacije sve do sredine III. st., odnosno do početka Dioklecijanovog progona⁴¹, ali je vjerojatno da je do tada bilo manjih skupina kršćana i uređene kršćanske općine. Kršćani su do tada malobrojni i siromašni te su se uglavnom okupljali u oratorijima većih zgrada (*villa rustica*) i kulturnim mjestima (*ortorium, domus ecclesiae*), a ne u bazilikama i starokršćanskim crkvama.⁴² Gradnja sakralnih objekata javlja se tek s brojčanim i ekonomskim ojačanjem.

³² Bojanovski, 1974, 151.

³³ Usp. Zaninović, 2007, 69.

³⁴ Za cara Augusta rimskom provincijom Ilirik upravljao je carski namjesnik sa sjedištem u Saloni. Salona, kao glavni grad smješten na prometnom mjestu, mogla je biti prilika za ranim širenjem kršćanstva.

³⁵ Autori J. Buturac - A. Ivandija smatraju Pavlovo djelovanje u Iliriku problematičnim. Međutim, sigurno je da je Pavao boravio u Solunu, na granici Ilirika.

³⁶ Usp. Bratož 2008, 290s.

³⁷ O ovome nema sumnje, iako se ne može dokumentirati. Usp. *Povijest Bosne i Hercegovine I*, HKD Napredak, Sarajevo, 1991, 138s.

³⁸ Tit se obratio na kršćanstvo i tako postao veoma revan, da ga je apostol Pavao poveo sa sobom na apostolski sabor kao predstavnika kršćana iz poganstva (*Gal* 2,3; *Dj* 15,2). Bio je predstavnikom Crkve na Kreti, odakle je možda misionario i u Dalmaciji.

³⁹ Archidiaconus T., *Historia Salonitana* III, 1.

⁴⁰ Usp. Buturac -Ivandija, 1973, 17-19.

⁴¹ Usp. Marin (ur.), 1994, 30.

⁴² Usp. Čremošnik, (1974), 41-164; Basler, 1986, 17. 41-43. Radi se o oratorijima na Paniku (*Leusinium*) i u Stocu (antički *Diluntum*).

Zaključak

Iako je kršćanstvo nastalo u židovskoj sredini, brzo se odvojilo od židovstva i otvorilo općim težnjama grčko-rimskog svijeta. Do sredine I. st. fizionomija Crkve nije bila strogo apostolskog podrijetla, nego sastavljena od različitih autonomnih grupa, organiziranih u jednu strukturu. Njezina institucionalna veza je bila prilično labava, ali usmjerena prema onome što bi se moglo nazvati ortopraksija ljubavi, na što je apostol Pavao osobito pozivao, ističući zakon slobode koji počiva na vjeri.

Malena i siromašna zajednica koja je nudila nadu razočaranim i pomoć slabima, proširila se poput požara u čitavom rimskom carstvu. Bio je to nagovještaj o skorom padu rimskoga društva, koje nije moglo više pružiti potporu ljudskoj potrebi za mirom i sigurnošću, kako kod običnih ljudi, tako i kod intelektualaca. Nakon širenja i prihvaćanja pogana u svoje zajednice, kršćanstvo kao nova religija počelo je dobivati na značenju i broj se vjernika naglo uvećavao. Kršćanska zajednica je proglašena oporbom carskoj vlasti, i već sredinom I. stoljeća došlo je do jake represije. Zajednice koje su preživjele represiju tražile su mir, odnosno suradnju između rimske države i "rane Crkve" koja je doživljavana kao nova institucija. Kult se sve više otvarao prema vanjskom svijetu i različitim kulturama te je došlo do miješanja kršćana s poganima, što je dovelo do brojnih teoloških sporova, osobito kada je u pitanju Isusovo "božanstvo". Zauzetost u borbi protiv drugačije doktrine (hereza⁴³) pridonijelo je razvoju prvih zajednica i centralizaciji organizacijske strukture, te utvrđivanju kanona kršćanskog nauka.

Propovijedanjem Pavla iz Tarza Isus je postao predmetom štovanja, a prihvaćajući obraćene pogane u svoje krugove, kršćanstvo se, kao nova religija, odvojila od strogih tradicija židovstva. Između I. i II. stoljeća svakako su počeci kršćanske Crkve u organizacijskom smislu gdje postoje službe i upravitelji, budući da se broj vjernika povećavao i ukazivala potreba za sve boljom organizacijom. Predsjedatelji zajednica, biskupi, osobito u Rimu, uspostavljali su pravila koja su trebala držati svi vjernici kršćanskih zajednica. Temelj naglog širenja kršćanstva u starom svijetu treba svakako gledati u njegovoj univerzalnosti. *Fiunt, non nascuntur Christiani* ("Kršćani se ne rađaju, već se stvaraju.") – pisao je Tertulijan.⁴⁴

⁴³ Grč. ai[resij = izbor, biranje, opcija; vjerska sljedba, grupa ljudi istog mišljenja, oni koji slijede neka načela. O herezama i heretičkoj književnosti, osobito II. st., vidi više u: Šagi-Bunić 1976, 339-399.

⁴⁴ Tertulianus, *Apologeticus*, C. XVIII. (<http://www.tertullian.org/latin/apologeticus.htm>), (24. 2. 2016).

Summary

First Christian communities: Jerusalem, Antioch, Rome

Christianity, having developed in a Jewish setting, quickly separated from Judaism and opened itself to the aspirations of the Greco-Roman world. This paper will explore the first Christian communities in Jerusalem, Antioch and Rome, from whence Christianity spread to the ends of the Mediterranean basin, that is to say, through the Roman Empire. Each of the aforementioned communities, which were very well respected, will be discussed with regards to the date of their foundation, the source material concerning these communities, and their prominent characteristics. In other words, this paper will discuss the spread of Christianity, with reference to the question of the triumphant campaign of the young Church from Jerusalem to Rome.

After the acceptance of pagans into their communities, Christianity as a new religion began to gain importance, and the number of adherents grew quickly. The Christian community was declared an opposition to imperial government, and was already heavily repressed by the mid-1st century. The communities that survived repression sought peace; that is, collaboration between the Roman state and the “early Church”, which was seen as a new institution. The cult opened itself more and more to the outside world and different cultures, which led to the mingling of Christians and pagans, leading to many theological disputes, especially concerning the “divinity” of Jesus Christ.

Between the 1st and 2nd century the beginnings of Christianity should be viewed as an organization in which commissions and administrations are present, as the number of believers grew and the need for better organization arose. The basis of the rapid expansion of Christianity in the old world should certainly be viewed in its universality. The author of this paper touches upon the question of the beginnings of Christianity in Dalmatia and Pannonia, side by side with Roman culture. Christianity was not very influential in the Roman province of Dalmatia until the mid-3rd century, even though it is likely that there were smaller Christian groups here, as well as organized Christian communities.

Bibliografija

Kratice

<i>1 Klem</i>	Prva Klementova poslanica
<i>2 Tim</i>	Druga poslanica Timoteju
<i>Dj</i>	Djela apostolska
<i>Gal</i>	Poslanica Galaćanima
GZM, n. s., A.	Glasnik zemaljskog muzeja, nova serija, Arheologija
HKD	Hrvatsko kulturno društvo Napredak

KS	Kršćanska sadašnjost
Lk	Evandjelje po Luki
Mt	Evandjelje po Mateju
NZ	Novi Zavjet
Rim	Poslanica Rimljanima
SZ	Stari Zavjet
ur.	uredio
ZKG	Zeitschrift für Kirchengeschichte, (Gotha) Stuttgart, 1876.
ZKTh	Zeitschrift für Katholische Theologie, (Insbruck) Beč, 1877.

Izvori

- Archidiaconus T. *Historia Salonitana* III, 1.
- Biblija. *Stari i Novi zavjet*, [prijevod: Stari zavjet (osim Petoknjižja i Psalama); na temelju rukopisa dr.
- Antuna Sovića. *Petoknjižje* – Silvije Grubišić, *Psalmi* – Filibert Gass, *Novi zavjet*: dr. Ljudevit Rupčić]
- Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1990.
- C. Suetonius Tranquillus, *De Vita Caesarum* (C. Suetoni Tranquilli Opera. Vol. 1, ed. M. Ihm, 1908).
- Felix Minucius, *Octavius* (Jacques Paul Migne, *Patrologiae Cursus Completus. Series Graeca*).
- Ignacije Antiohijski, *Poslanica Rimljanima*.
- Ignacije Antiohijski, *Poslanica Smirnjanima*.
- Klement Rimski, *Prva Klementova poslanica*.
- Tertulianus, *Apologeticus*, C. XVIII.

Literatura

- Basler Đ. 1986, *Kršćanska arheologija*, Crkva na kamenu, Mostar 1986.
- Bojanovski I. 1974, *Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji*, CBI 2, ANUBiH, Djela 47, Sarajevo 1974.
- Bratož R. 2008, *Il primo Cristianesimo in Dalmazia*. (Estratto da “Antichità Altoadriatiche” 66), *La cristianizzazione dell’Adriatico*. Centro di Antichità Altoadriatiche, Casa Bertoli Aquileia, Trieste: Editreg 2008.
- Buturac A. – Ivandija J. 1973, *Povijest katoličke crkve među Hrvatima*, Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb 1973.
- Campenhausen H. 1950, *Die Nachfolge des Jakobus*; ZKG 63, 1950.
- Čremošnik I. 1974, *Rimsko naselje na Paniku kod Bileće*, u: GZM, n. s., A., 29, 1974.
- Fabianich D. 1874, *La Dalmazia nei primi cinque secoli del cristianesimo*, Tip. Vitaliani & Jancovich succ. Battara, Zara 1874.
- Franzen A. 1970, *Pregled povijesti Crkve*, KS – Glas Koncila, Zagreb 1970.
- Gächter P. 1954, *Jakobus von Jerusalem*: ZKTh 76, 1954.
- Harington W. J. 1983, (preveo: Mato Zovkić), *Uvod u Novi zavjet*, KS, Zagreb 1983.

- *Hrvatska i Europa. Kultura, znanost i umjetnost*, Svezak I (ur. Ivan Supčić), HAZU, Zagreb, 2007.
- Jedin H. 1972, *Velika povijest Crkve I*, svezak III, KS, Zagreb 1972.
- Marin E. 1994, (ur.), *Salona Christiana*, Arheološki muzej, Split 1994.
- Orlandis J. 2014, *Povijest kršćanstva*, Verbum, Split 2014.
- Paškvalin V. 2003, *Kršćanstvo kasne antike u zaleđu Salone i Narone*, VKT, Sarajevo 2003.
- *Povijest Bosne i Hercegovine I*, HKD Napredak, Sarajevo, ²1991.
- Šagi-Bunić T. J. 1976, *Povijest kršćanske literature I*, KS, Zagreb 1976.
- Zaninović M. 2007, “Iliri u antici na hrvatskom tlu”, u: *Hrvatska i Europa. Kultura, znanost umjetnost*, Svezak I (ur. Ivan Supčić), HAZU, Zagreb 2007.